

Maja POLIĆ, prof.

HRVATSKA LITERATURA O POVIJESTI RIJEKE OD 1943. DO 1945. GODINE

UDK:

94 (497. 5 Rijeka) "1942/1943"

UDC:

Pregledni članak

Review paper

Ključne riječi: Rijeka, riječko područje, Drugi svjetski rat

U prilogu donosimo pregled povijesti Drugoga svjetskog rata, točnije, perioda od 1943. kada je došlo do kapitulacije Kraljevine Italije, pa do 1945. godine, s osvrtom na literaturu koja u cijelosti ili u pojedinim segmentima obrađuje navedeno razdoblje. Tada se Rijeka – područje na desnoj strani Rječine – i šire riječko područje nalazilo u rukama njemačkoga nacističkog okupatora. Ukazano je na tadašnja ključna zbivanja i pojave. Dan je i pregled političke situacije ovoga područja u predratnome razdoblju, zbog specifičnosti njegovog povijesnoga razvoja te razdoblja vlasti talijanskoga fašističkog okupatora.

I.

Obrađujući ovu temu potrebno se vratiti natrag u povjesnicu, osobito zbog događanja u XIX. i u prvoj polovici XX. st. na sjeverojadranskom hrvatskom obalnom prostoru. Namjerno ističemo – sjeverojadranski hrvatski prostor jer su u "vijeku nacija" i "vijeku ratova" za ovim krajevima živo posezale strane sile, u ovome slučaju mađarske, talijanske, austrijske i njemačke. Štoviše, neke od tih stranih sila i držale su ih duže ili kraće vrijeme u svome posjedu.¹ To se nastavlja i dalje, i poslije raspada

---

¹ Nakon propasti Napoleonova francuskog carstva 1815. god. i dalje Rijeka i riječko područje nalazi se u sastavu Habsburške Monarhije, i to tako da se sama tadašnja Rijeka, grad uz zapadni dio utoka Rječine u Jadran, te istok od nje nalazio u sastavu mađarskoga dijela Monarhije; područje istočno od same Rječine – trsatsko, potonje sušačko te bakarsko i ostalo vinodolsko područje, kao i dio gorskokotarskoga zaleđa ulazio je u Bansku Hrvatsku, također u okviru Ugarskoga dijela Monarhije. Tadašnja Rijeka mijenjala je državnopravni status pa je od 1868. Hrvatsko-ugarskom nagodbom – kao "corpus separatum" – neposredno bila pod kontrolom Budimpešte. No, zapadno predgrađe Rijeke pripadalo je austrijskome dijelu Monarhije – Kastavština, Liburnijska Istra te obližnji Kvarnerski otoci. Vladajuće strukture istočno od Rječine bile su hrvatske, povremeno pod snažnim utjecajem viših, mađarskih struktura. Zapadno od tadašnje Rijeke i na otocima vladajuća struktura u cijeloj austrijskoj pokrajini Istri s Kvarnerskim otocima, bila je talijansko-talijanska, djelomično i u liburnijskoj Istri, kao i na otocima, dok je u Kastavštini bila hrvatska. U samoj tadašnjoj Rijeci struktura je bila anacionalna, do kraja stoljeća mađarsko-mađaronski orijentirana, kada je – postavši suvišna jer je mađarski kapital

Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine.² S tom godinom, međutim, započinje najteže razdoblje u povijesti Rijeke i riječkoga područja, s obzirom na to da je bilo već za vrijeme, a napose nakon rata, od nadležnih talijanskih vlasti zacrtano i etničko čišćenje,³ tako da su prvi otjerani Mađari, Austrijanci, Nijemci, Česi, Slovaci, koji su uglavnom bili kvalificirani tehnički i drugi kadar. Iza toga krenuo je prisilni esulski val na tisuće Hrvata iz ovoga područja, uklopivši se tako u onih 100-tinjak tisuća otjeranih s istočne obale Jadrana. Sve to prati i inkorporiranje fašizma u društvo i vođenje državne vlasti Savojske Imperije, s popratnom prisilnom talijanizacijom i sl.⁴ Istodobno, tadašnja Rijeka naglo propada kao jedna od nekadašnjih najvećih europskih luka, a teške udare doživljava i susjedna Opatija, ranije jedan od najvećih europskih hotelijersko-turističkih i zdravstveno-rekreacionih centara.⁵

Na starome utoku Rječine u Riječki zaljev Jadrana učvršćuje se državna međa između Kraljevine Italije i Kraljevine SHS.⁶

U međuvremenu, u XIX. st. izrasta Sušak u naselje uz istočnu obalu Rječine te postaje jedno od vodećih luka Kraljevine Jugoslavije.⁷

Drugi svjetski rat znatno je ranije zahvatio ovo područje nego ostale dijelove Hrvatske u svojim "predigramima". Tako je vrlo mnogo ljudi otišlo u Španjolsku 1936. godine, u borbu protiv tamošnjih fašističkih nadiranja koje podržava i Kraljevina Italija.⁸ Isto tako, iz ovoga područja stanovnici su primorani biti i u talijanskoj vojsci prigodom okupacije Abesinije/Etiopije, no, i tamo ima prebjegavanja ljudi iz liburnijske Istre na

---

razvio Rijeku samo u svoj lučko-trgovinski vladajući centar – orijentira prema talijanstvu-talijanaštvu. Literatura o tome bogata je na hrvatskome i na stranim jezicima. Usp. npr. Franjo RAČKI, Rudolf HORVAT, *Politička povijest grada Rijeke. Storia politica della Città di Fiume*, Rijeka, 1907-1908; Rijeka. Zbornik. Geografija-etnologija-ekonomija-saobraćaj-povijest-kultura, Zagreb, 1953; *Povijest Rijeke*, Rijeka, 1988, 1989; Andrija RAČKI, *Povijest grada Sušaka*, Sušak, 1928, 1991.

2 Ovo je područje kratko vrijeme bilo dio Države Slovenaca, Hrvata i Srba, sa sjedištem u Zagrebu, koja je uskoro nestala utapanjem u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, sa sjedištem u Beogradu. No, istodobno, ovdje stiže vojska Kr. Italije, na veći dio kvarnerskoga obalnog i ostaloga riječkog područja, tako da Italija ugovorima u Rapallu 1920. i u Rimu 1924. dobiva zapadni prostor od Rječine. U međuvremenu dogodila se i D'Annunzijeva prva fašistička paradržava na svijetu. sa sjedištem u Rijeci ("Kvarnerska regenca") i samostalna Riječka država. Usp. lit. u bilj. 1, te Ljubo BOBAN, *Kada je i kako nastala Država Slovenaca, Hrvata i Srba*, Časopis za suvremenu povijest, XXIV, 3, Zagreb, 1992, str. 45-60; Ferdo ČULINOVIĆ, *Riječka država. Od Londonskog pakta i Danuncijade do Rapalla i aneksije Italiji*, Zagreb, 1953; sadržaj većega dijela sveska časopisa *Rijeka*, VIII, 2, Rijeka, 2003, posvećenoga D'Anniunzijevoj "državi"; Franko POTOČNJAK, *Rapalski ugovor*, Zagreb, 1921; Vojislav M. JOVANOVIĆ, *Rapalski ugovor 12. novembra 1920. Zbirka dokumenata*, Zagreb i Beograd, 1950; Vjekoslav BRATULIĆ, *Politički sporazumi između Kraljevine Italije i Kraljevine SHS odnosno Jugoslavije nakon Rapalla*, Jadranski zbornik, 6, Rijeka-Pula, 1963/65.

3 Mihael SOBOLEVSKI (Rijeka), *Egzodus Hrvata iz Rijeke u vrijeme D'Annunzijeve vladavine* (rujan 1919. -siječanj 1921.), IV, 1-2, Rijeka, 1998. -1999.

4 Usp. literaturu u prethodnim bilješkama.

5 Amir MUZUR, *Opatija=Abbazia. Itinerari za istraživače i radoznale*, Rijeka, 2001.

6 Usp. lit. u bilj. 1 i 2.

7 Usp. literaturu u prethodnim bilješkama, a napose A. Rački, n. dj.

8 Mihael SOBOLEVSKI, *Istrani i Riječani u internacionalnim brigadama u Španjolskoj, Španjolska 1936-1939*, Znanstveni skup, Zagreb, 1986, str. 43; *Povijest Rijeke*, n. dj., str. 309.

ugroženu etiopsku stranu.⁹ Također, stradavaju i kao pomorci u oceanskim civilnim flotama.¹⁰ U travnju 1941. god. neposredno se rat prelio preko Rječine nekoliko dana nakon njemačko-nacističkoga razbijanja Kraljevine Jugoslavije.¹¹

Istodobno, upravo preko Rijeke i Sušaka, talijanski fašistički okupator prebacuje u Zagreb svojega dugogodišnjeg štíćenika, ustaškoga prvaka dr. Antu Pavelića, koji postaje poglavnik Nezavisne Države Hrvatske, nakon što ju je u travnju proglasio okupatorski III. Reich.¹² No, svoje osjećaje prema toj tzv. NDH, hrvatski puk ovoga kraja i javno je izrazio tako da je prvi ustaša u Hrvatskoj ubijen već nekoliko sati nakon proglašenja države u Zagrebu, i to u Crikvenici,¹³ a drugi u Delnicama.¹⁴ Dr. Pavelić odmah je, 18. svibnja 1941., Rimskim ugovorima NDH s Kraljevinom Italijom¹⁵ realizirao svoje obećanje iz godine 1927. fašistima u Rimu,¹⁶ još iz doba kada nije bilo ustaškoga pokreta, tako da je i znatan dio riječkoga područja istočno od Rječine pripao okupatorskoj Italiji; sama Rijeka i liburnijska Istra nisu ni spomenute jer su ionako od ranije bile svojina Rima.¹⁷

U međuvremenu, između dva svjetska rata, traje uspon Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), od 1937. i njezine Komunističke partije Hrvatske (KPH), koja okuplja radništvo i druge antifašističke privrženike, pa tako i istočno od Rječine.¹⁸ Štoviše, upravo u ovome području, u kraljevičkome brodogradilištu, Josip Broz Tito počinje izrastati¹⁹ u prvaka jugoslavenskoga komunističkog pokreta;²⁰ 30-ih god. boravio je i u Sušaku te u Njivicama i Omišlju.²¹

9 Isto, str. 296.

10 Antun GIRON, Petar STRČIĆ, *NOB i socijalistička revolucija. Čitanka iz zavičajne povijesti Rijeke i riječkog područja*, Zagreb, 1975.

11 Mladen PLOVANIĆ, *Neuspjeli ustaški pokušaj preuzimanja vlasti u Crikvenici (travanj 1941.)*, Dometi, IX; 4-5, Rijeka, 1976, str. 95-100; isti, *Granica na Rječini travnja 1941.*, Dometi, IX, 8-9-10, Rijeka, 1976, str. 23-40.

12 Fikreta JELIĆ BUTIĆ, *Uloga "Nezavisne Države Hrvatske" u razbijanju Kraljevine Jugoslavije*, Beograd, 1973; Nada KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija. Političke veze i diplomatski odnosi*, Zagreb, 2001.

13 Ubijen je pukovnik Petar Milutin Kvaternik koji je došao preuzeti vlast u ime ustaške NDH, a koju je nekoliko sati prije toga istoga 10. travnja u Zagrebu pod kontrolom njemačkoga okupatora proglasio njegov brat Slavko Kvaternik. M. Plovanić, *Neuspjeli ustaški pokušaj*, n. dj.; *Provi slobodni teritorij u NOB-u Hrvatskog primorja - Vinodola 1941/42. Zbornik radova i priloga sa stručno-znanstvenog skupa održanog 16. lipnja 2006. u Novom Vinodolskom*, Rijeka, 2007; vidi: *Prova godina NOB na riječkom području. Materijali sa znanstvenog skupa održanog 22. i 23. studenog 1983. u Rijeci*, Rijeka, 1984.

14 Zahvaljujemo na obavijesti akademiku Petru Strčiću.

15 F. Jelić Butić, *Uloga*, n. dj.; N. Kisić Kolanović, n. dj.

16 Isto, Bogdan, KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, Zagreb, 1978, 1983, 1986.

17 Usp. bilješku 2, o Rapallskome i Rimskome ugovoru.

18 *Istra, Hrvatsko primorje, Gorski kotar. Savez komunista Jugoslavije, 1919-1979*, Rijeka, 1980; *Komunistički pokret i socijalistička revolucija u Hrvatskoj*, Zagreb, 1969; *Savez komunista Jugoslavije 1919-1979. Istra-Hrvatsko primorje-Gorski kotar*, Rijeka, 1980; Ivan JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske*, 1, 2, Zagreb, 1981.

19 Vinko ANTIĆ, Mihael SOBOLEVSKI, *Tito u Kraljevici i Ogulinu*, Ogulin, 1972.

20 Vladimir DEDIJER, *Josip Broz Tito. Prilozi za biografiju*, Beograd, 1957; Jasper RIDLEY, *Tito. Biografija*, Zagreb, 2000, 2008.

21 *Tito. Istra. Hrvatsko primorje. Gorski kotar*, Rijeka, 1977; *Tito u našem kraju. Istra, Hrvatsko primorje, Gorski kotar*, Rijeka, 1982.

Kao što je spomenuto, prvi otpor okupatoru u obliku njihovih ustaških kvisinga u Hrvatskoj dogodio se već 10. travnja 1941. u Crikvenici, istoga dana kada je Berlin dao proglasiti postojanje NDH.²² Postupno se javljaju otpori i drugdje,²³ da bi s pozivom na ustanak 22. lipnja 1941. god. počela koordinirati KPH (KPJ).²⁴ Doduše, dio vrha KPH nije bio za proširenje ustanka preko Rječine, u skladu s odredbama staljinističke Kominterne prema kojoj je za to područje, u okviru Kraljevine Italije, bila nadležna tamošnja KP Italije. No, praktično KP Italije tada nije postojala jer je znatno ranije, u međuraću razbijena.²⁵ Stoga se Narodnooslobodilački pokret (NOP), a u okviru njega i NOR, razvija zapadno od Rječine, dakako, osobito teško u samome tadašnjem gradu Rijeci zbog veoma mnogo vojnika, policajaca itd.²⁶ Okupator pokušava drastičnim mjerama skršiti svaki otpor, pa, uz ostalo, organizira i koncentracione logore u Bakru²⁷ i drugdje,²⁸ te ubijanje na desetina ljudi i razaranje naselja.²⁹ No, već do kraja 1941. organiziraju se i prvi partizanski vojni odredi, od 1942. u okviru NOV i PO Hrvatske,³⁰ te nukleusi buduće narodne vlasti – Narodnooslobodilački odbori (NOO).³¹ Sve to do 1943. izrasta u jednu od najjačih mreža vojnih jedinica, vojnih partija, omladinskih i ženskih jedinica i Narodnooslobodilačkih odbora narodne vlasti,³² uobličjenih u vrhu Hrvatske, npr. u NOP i POV Hrvatske i Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH).³³ U međuvremenu se pojedine skupine stanovnika ovoga područja bore i u drugim krajevima Hrvatske, pa i Jugoslavije.³⁴

22 Slavko KOMAR, *Sušački dani 1941. Povijesno-memoarski zapisi*, Rijeka, 1986, 2008; isto, Rijeka, XIII, 1, 2, Rijeka, 2008.

23 Isto i lit. u prethodnim bilješkama.

24 Ivo KOVAČIĆ, *Pripreme i početak ustanka u Hrvatskom primorju*, Dometi, IX, 8-9-10, Rijeka, 1976, str. 5-21.

25 Dušan DIMINIĆ, *Sjećanja. Život za ideju*, Labin, 2005.

26 Radule BUTOROVIĆ, *Sušak i Rijeka u NOB*, Rijeka, 1975; Ivan CUCULIĆ, *Razvoj NOB-a u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru od 1941. do 1943.*, Dometi, IX, 8-9-10, Rijeka, 1976, str. 149-170; Vinko ANTIĆ, *Štampa NOP-a u Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru i Istri*, Jadranski zbornik, 1, Rijeka, Pula, 1956.

27 Mladen GRGURIĆ, *Talijanski koncentracijski logori u Hrvatskom primorju, 1941. -1943. I campi di concentramento italiani nel litorale croato 1941-1943*, Rijeka, 2005.

28 Ivan MALNAR, *Patnje u fašističkim logorima Italije 1942. -1943.*, Rijeka, 2003; Ivan KOVAČIĆ, *Pitanje broja umrlih zatočenika u koncentracijskom logoru Kampor Kraljevine Italije na otoku Rabu (1942. -1943.)*, Rijeka, V, 1-2, Rijeka, 2000, str. 107-118.

29 Ivica CUCULIĆ, Antun GIRON, Boško KONČAR, *Podhum 1942*, Rijeka, 1972; Ivo KOVAČIĆ, *Tragedija sela Podhum. Zločini talijanskoga okupatora na Grobinšćini 1941. -1942.*, Rijeka, 2007.

30 Ivan KOVAČIĆ, *Legendarni Tuhobić. Riječko područje u ratu 1941. godine i partizanski odred Božo Vidas Vuk*, Rijeka, 2000.

31 Usp. Uvodnu studiju u n. dj. P. Strčića, *Zapisnici sjednica*; Antun GIRON, *Okružni NOO za Rijeku, 1944-1945*, Pazinski memorijal 13, Pazin, 1984.

32 Milan LUČIĆ, *NOR u Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru u ljeto i jesen 1943*, Rijeka, 1983.

33 *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske. Zbornik dokumenata*, I, Zagreb, 1964; isto, II, Zbornik dokumenata 1944. (Od 1. I. do 1. V.), 1970; isto, Zbornik dokumenata (Od 10. V. do 31. XII.), 1975; isto, Zbornik dokumenata 1945 (Od 1. I. do 25. VII.), 1985.

34 Vitimir GRBAC, *U Titovoj pratnji*, Rijeka, 2001; Ante DOBRILA Pepo, *Prilozi za povijest NOB-a Koprivničkoga kraja*, Koprivnica, 1983.

II.

Sva ta zbivanja u Rijeci i riječkome području pridonijela su raspadu i kraju fašističkoga režima u Savojskoj Imperiji 1943. godine,³⁵ a početkom rujna i kapitulaciji cijele te Kraljevine Italije.³⁶ Osim same tadašnje Rijeke, koja i dalje ima znatan broj talijanskih vojnika, ali u znatnoj mjeri demoraliziranih, a i onih koji stižu u bijegu iz ostaloga riječkoga i drugoga hrvatskog prostora, cijelo je područje potpuno oslobođeno.³⁷

Gotovo istih dana kad je kapitulirala Italija, vrh NDH, na temelju dozvole III. Reicha, proglasio je uklapanje dotadašnjega područja Kraljevine Italije na području Hrvatske u sastav NDH. Poslana je i oružana jedinica koja, međutim, nije uspjela stići u to riječko područje zbog nadmoćnih snaga NOV i PO Hrvatske te zbog odbijanja III. Reicha, jer je ovaj – u međuvremenu – riječko područje inkorporirao u svoju tada osnovanu jedinicu "Jadransko primorje" sa sjedištem u Trstu.³⁸ Odluka vrha NDH nije ni dalje realizirana.³⁹

Time stižemo i na osnovnu temu ovoga priloga, na prikaz, pa i djelomično ocjenu hrvatske literature o povijesti Rijeke i užega riječkog područja od 1943. do 1945. godine. U tome pogledu svakako na prvome mjestu treba navesti odluku Okružnoga NOO-a za Istru o prekidu veza Istre s Kraljevinom Italijom i sjedinjenju 13. rujna 1943. s maticom zemljom Hrvatskom.⁴⁰ Bila je to povijesna odluka kojom se Istra "priključuje matici zemlji i proglašuje ujedinjenje sa ostalom našom hrvatskom braćom", a ta se krucijalna odluka odnosila i na Rijeku.⁴¹ Nakon toga 20. rujna ZAVNOH to je potvrdio donijevši "Odluku o priključenju Istre, Rijeke, Zadra i ostalih okupiranih krajeva Hrvatskoj".⁴²

O događajima u Rijeci i riječkome području u ovome razdoblju ima dosta podataka u literaturi; ima i posebnih izdanja. U ovome slučaju svraćamo pažnju na već spomenute sinteze u bilješkama, čiji su sadržaji znali biti objavljeni u skladu s vremenom u kojemu su objavljene, dakle, s političkim trenucima toga vremena ili, pak, s tada poznatim vrelima. Osobito podsjećamo na radove Radula Butorovića, koji je obradio

35 *Povijest Rijeke*, n. dj., str. 352.

36 *Riječko područje u NOP-u od jeseni 1942. do kapitulacije Italije 1943. godine*, Rijeka, 1988; Nikola CRNKOVIĆ, *Suvremen pogled na talijansku imperijalnu politiku na hrvatskim prostorima. 1941. -1943.*, Dometi, V, 7/12, Rijeka, 1995, str. 76-100; Antun GIRON, Petar STRČIĆ, *Rijeka u doba kapitulacije Kraljevine Italije (prilog nacrtu povijesti Rijeke-Sušaka u rujnu 1943. godine)*, Vjesnik Povijesnog arhiva Rijeka, 33/34, Rijeka, 1991/1992, str. 13-24; Romano GLAŽAR, *Kapitulacija Italije*, Primorski vjesnik, 6, Rijeka, 1961.

37 Isto. O tome razdoblju, ali i za ranije vidi: Antun GIRON, *Hrvatsko primorje, Gorski kotar i Istra od kapitulacije do oslobođenja*, Dometi, IX, 8-9-10, Rijeka, 1976, str. 171-196.

38 Tone FERENZ, *Ustanovitev operacijske zone "Jadransko primorje" jesen 1943. leta*, Zgodovinski časopis, XIX-XX, Ljubljana, 1965-1966, str. 397-419.

39 Bogdan KRIZMAN, *Ustaše i III. Reich*, Zagreb, 1983; A. Giron, P. Strčić, *Poglavnikovom*, n. dj.

40 *Priključenje Istre Federativnoj državi Hrvatskoj u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji, 1943-1968*, Rijeka, 1968, str. 190. Usp. i Petar KOMADINA, *O radu Okružnoga NOO-a za Hrvatsko primorje*, Primorski vjesnik, 6, 1961.

41 *Povijest Rijeke*, n. dj., str. 355.

42 Isto. Hodimir SIROTKOVIĆ, *ZAVNOH i pazinske odluke o ujedinjenju Istre s domovinom iz rujna 1943. godine*, Vjesnik Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, III, 3-4, Zagreb, 1994, str. 19-24.

povijest NOB-a u tadašnjoj Rijeci i Sušaku. To je jedan od – za to vrijeme – uzorno priređenih tekstova autora koji nije iz ovoga kraja, pa je tim vjerodostojniji njegov tekst.⁴³ Isto tako, upozoravamo da je objavljena i sinteza borbe Josipa Broza Tita za Rijeku i riječko područje.⁴⁴ Svojevrсна je sinteza i opsežna knjiga o zajedničkome putu Gorana i Primoraca u prethodnome i ovome razdoblju.⁴⁵

O neposrednim zbivanjima govori, npr., knjiga *Poglavnikovom vojnom uredu*, i to prema gledištima ustaša i nacista iskazanima u vrelima samih ustaša.⁴⁶ A u vrelima NOP-a znatno odskoče rodoljubni i domoljubni karakter tih povijesnih zbivanja, uz stalnu naznaku rukovodeće uloge KPH.⁴⁷ Kasnije objavljeni radovi zasnivaju se sve više na novopronađenim i skupljenim izvorima, na izvornoj građi samoga NOP-a, njemačko-nacističkoga⁴⁸ i talijansko-fašističkoga okupatora⁴⁹ te njihovih kvislinga kao što su bili ustaše i četnici⁵⁰ i drugima.⁵¹ Ali i dalje se u literaturi osobito ističe revolucionarni karakter zbivanja i vodeća uloga KPH, odnosno KPJ. U okviru toga postoje i izabrane edicije, redom bogate izvornim podacima i činjenicama, koje govore i o tijelima narodne vlasti,⁵² pa su tako npr. objavljeni zapisnici Okružnoga NOO-a za Hrvatsko primorje, dakle, za Rijeku i riječko područje istočno od Rječine.⁵³ Isto tako, zasebni

- 43 Radule BUTOROVIĆ, *Sušak i Rijeka u NOB*, Rijeka, 1975. Vidi i Antun GIRON, *NOB i socijalistička revolucija u Hrvatskom primorju i Rijeci 1943*, Dometi, 9-10, Rijeka, 1973.
- 44 Petar Strčić objavio je u Rijeci 1978, u dva izdanja: *La lotta di Josip Broz Tito per l'Istria sul piano della politica estera dal 1941 al 1945*, i *Vanjskopolitička borba Josipa Broza Tita za Istru od 1941. do 1945. godine*, kao i jedno od rijetkih izdanja u obliku čitanke, usp. bilj. 10.
- 45 Goran ŠVOB, *Gorani i Primorci pod crvenom petokrakom*, Rijeka, 1985.
- 46 Antun GIRON, Petar STRČIĆ, *Poglavnikovom vojnom uredu. Treći Reich, NDH, Sušak-Rijeka i izvojeće dr. Oskara Turine 1943.*, Rijeka, 1993.
- 47 *Rijeka*. Zbornik, n. dj.; *Istra i Slovensko primorje. Borba za slobodu kroz vjekove*, Beograd, 1952; R. Butorović, *Sušak i Rijeka*, n. dj.; Antun GIRON, *Rijeka u drugom svjetskom ratu (s obzirom na međunarodne odnose)*, Rijeka, I, 1, Rijeka, 1994, str. 85-106; Petar Strčić, *Kulturno-prosvjetna djelatnost NOP u Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru 1943-1945.*, Zagreb, 1975; isti, *Štampana riječ o otporima i borbama. Radnički, antifašistički, komunistički i narodnooslobodilački pokret Istre, Kvarnerskog primorja i Gorskog kotara. Prilog bibliografiji. Knjige i brošure*, Rijeka, 1980; *Komunistički pokret i socijalistička revolucija u Hrvatskoj*, Zagreb, 1969.
- 48 Mladen PLOVANIĆ, *Osnivanje njemačkih obavještajnih i policijskih ustanova u Istri i Rijeci u jesen 1943. godine*, Dometi, XI, 9-10-11, Rijeka, 1978, str. 37-44.
- 49 Isti, *O Rijeci od 1943. do 1945. s posebnim osvrtom na "Liburniste" i "Autonomaše-Zanellijane"*, Pazinski memorijal, 13, Pazin, 1983; Luciano GIURICIN, *Talijanska unija za Istru i Rijeku i njezino djelovanje u Rijeci za vrijeme NOB-a*, Dometi, XVIII, 1-2-3, Rijeka, 1985; isti, *Tito i Talijani Istre i Rijeke*, Historija, III, 3, Rijeka, 1980.
- 50 Mihael SOBOLEVSKI, *Zločini četničkog pokreta u Hrvatskoj u Drugome svjetskom ratu*, V, 1-2, Rijeka, 2000.
- 51 Uobičajeno je da se pod četnicima podrazumijeva samo najveća među njima skupina, ona Draže Mihajlovića. Fikreta JELIĆ BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj, 1941-1945.*, Zagreb, 1986.
- 52 Antun GIRON, *Razvoj narodne vlasti na riječkom području od 1941. do 1945. godine*, Vjesnik istarskog arhiva, XXXII, 1, Pazin, 1991, str. 41-51; Leon GERŠKOVIĆ, *Dokumenti o razvoju narodne vlasti*, Zagreb, 1983.
- 53 Petar STRČIĆ, *Zapisnici sjednica Okružnog narodnooslobodilačkog odbora za Hrvatsko primorje 1943-1945. godine*, Rijeka, 1975. O NOO-u pišu: Antun GIRON, *Dva zapisnika osnivačkih sastanaka Okružnog NOO-a za Rijeku sredinom 1944. godine*, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 21, Pazin-Rijeka, 1977, str. 7-26; Hodimir SIROTKOVIĆ, *Državopravno značenje odluka NOO-a za Istru, ZAVNOH-a i AVNOJ-a*

su prilozi objavljeni u pojedinim vojnim edicijama, i to ne samo o najvećoj, o XIII. primorsko-goranskoj diviziji,⁵⁴ već i o pojedinim većim ili manjim odredima.⁵⁵ Zatim, tiskani su i pregledi ženskih,⁵⁶ te skojevskih i drugih omladinskih organizacija.⁵⁷ Ima i pregleda uloge Katoličke crkve u to doba,⁵⁸ te pojedinaca iz nje.⁵⁹ Zasebnih radova ima i o zločinima okupatora i kvislinga.⁶⁰ Objavljene su i biografije istaknutijih ličnosti,⁶¹ kao i memoarski zapisi.⁶² Postoje i pregledi po pojedinim godinama o razvoju NOP-a i drugih pojedinih događaja, o konkretnim oružanim borbama, napose o znamenitoj "Riječkoj bitki", uz "Srijemski front" jedinoj takvoj klasičnoj oružanoj borbi na cijelome jugoslavenskom području.⁶³ No, ima i zbornika i zasebnih radova o oslobođenju pojedinih naselja i područja.⁶⁴ Javljaju se i radovi o sudjelovanju pripadnika talijanske nacionalne manjine u okviru NOP-a, pa i na hrvatskome jeziku.⁶⁵ U toku 1944. ima objavljenih vijesti o pojavi tragičnoga fenomena, o oživljavanju "rigidnih" komunista,⁶⁶ zapravo oživljavaju do tada pritajenih staljinista komunista u KPH, KPJ; započinje se revolucionarnim metodama rješavati "suputnika", pa i ubijanjem ne samo zaista zločinaca i bez sudskih presuda, već i nevinih ljudi, što se svrstava i u pojam "fojbe".⁶⁷ Počinje i neprijateljski odnos čak i prema građanima, pa tako i prema svećenicima pripadnicima NOP-a, prema Talijanima općenito, koji kreću u egzodus. No, to se tek sada počinje življe istraživati. Ima i radova, čak i zasebnih knjiga, o djelovanju kvislinga na

---

u sjedinjenju Istre s Hrvatskom i Jugoslavijom, Dometi, XI, 9-10-11, Rijeka, 1978, str. 19-24.

- 54 Svetozar TINTOR, Trinaesta primorsko-goranska udarna divizija, Zagreb, 1968; Mihael SOBOLEVSKI, Kulturno-prosvjetni rad u Trinaestoj primorsko-goranskoj diviziji, Dometi, VIII, 5-6-7, Rijeka, 1975, str. 163-168, Ivan CUCULIĆ, *Marš druge brigade trinaeste primorsko-goranske udarne divizije NOVH*, Rijeka, 1980.
- 55 Vinko ŠVOB, Mahmud KONJHODŽIĆ, *Drugi odred Primoraca, Gorana i Istrana 1942*, Zagreb, 1969.
- 56 Antun GIRON, Mihael SOBOLEVSKI, *Goranke, Istranke, Primorke u NOB. Izbor iz glasila AFŽ*, Rijeka, 1988; Manon GIRON, *Vrijedan prilog proučavanju štampe AFŽ-a*, Dometi, IX, 8-9-10, Rijeka, 1976, str. 211-213.
- 57 Luciano GIURICIN, *Djelatnost komunističke i antifašističke omladine u Rijeci od 1941. do 1945.*, Dometi, XIX, 7-8-9, Rijeka, 1986; Ante DELIĆ, *Omladina Hrvatskog primorja 1941*, Jadranski zbornik, VIII, Rijeka-Pula, 1972.
- 58 Jure KRIŠTO, *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska, 1941. -1945.*, Zagreb, 1998.
- 59 Božo MILANOVIĆ, *Moje uspomene. 1900-1976*, Pazin, 1976.
- 60 I. Kovačić, *Tragedija*, n. dj.; Antun GIRON, *Zločin u Lipi*, Pazinski memorijal, Pazin, 1977, str. 17-25; isti, *Zločin u Lipi*, Liburnijske teme, 3, Opatija, 1978, str. 75-83.
- 61 Npr. Ljudevit Anton MARAČIĆ, *Creski Kolbe. Placido Cortese (1907. -1944.)*, franjevac konventualac. *Mučenik kršćanske ljubavi. U povodu stote obljetnice rođenja*, Zagreb, 2007.
- 62 D. Drndić, n. dj; Vinko ANTIĆ, *Odjeci doživljaja. Iz narodnooslobodilačke borbe u prozi i stihu 1941-1945*, Rijeka, 1971.
- 63 Antun GIRON, *Riječka bitka*, Rijeka, 1985.
- 64 Petar STRČIĆ, *Grobnišćina - slom nacifašizma i pobjeda NOP-a 1945. godine*, Rijeka, 2005; *Grobnišćina u radničkome pokretu i revoluciji*, Rijeka, 1981.
- 65 Giacomo SCOTTI, Luciano GIURICIN, *Croena zvijezda na kapi nam sja*, Rijeka, 1979; Mladen PLOVANIĆ, *Liburnisti i autonomaši 1943-1944 godine*, Dometi, XIII, 3-4-5, Rijeka, 1980, str. 51-61; isti, *Liburnisti i autonomaši 1943-1944 godine*, Dometi, XIII, 6, Rijeka, 1980, str. 69-96. Usp. i Antun GIRON, *Neprijateljski izvori i Rijeci i okolici u vrijeme i nakon kapitulacije Italije*, Pazinski memorijal 12, Pazin, 1983.
- 66 Ivo KOVAČIĆ, *Otok Krk u Drugom svjetskom ratu 1941. -1943.*, Rijeka, 2005; isti, *Otok Krk u Drugom svjetskom ratu 1943. -1945.*, Rijeka, 2008.
- 67 Giacomo SCOTTI, *Krik iz fojbe*, Rijeka, 2008.

ovome području, pa tako i o ustašama.⁶⁸

Riječko područje se u ovome ratnom razdoblju spominje i na najvišoj razini svjetske politike. Tako prigodom prvoga izlaska Tita izvan granica nove Jugoslavije, kada se sastao sa Winstonom Churchillom u Caserti kod Napulja 1944., spomenuta je bila i Rijeka i riječko područje, tom prilikom u napetoj situaciji upravo u vezi s Rijekom i Sušakom. Tito je ovdje pokazao veliku snalažljivost.⁶⁹

O djelovanju novoga, nacističkoga okupatora u Rijeci i riječkome području od 1943. do 1945. ima također znatan broj radova, koji uglavnom govore o pobjedonosnome djelovanju oslobodilaca.⁷⁰ Ima i prijevoda, poslijeratnih sjećanja i drugih materijala, čak i knjiga vođa pojedinih jedinica III. Reicha u riječkome području iz kojih se vidi da ni tada, znatan broj godina nakon rata, ne razumiju kako su se to ovi ljudi iz Rijeke i riječkoga područja čak i usudili suprotstaviti III. Reichu.⁷¹ O završnici i oslobođenju⁷² Drugoga svjetskog rata na riječkome području napisano je koautorsko djelo s brojnim dokumentima na temelju kojih su autori obradili ovo do tada – na ovakav historioografski način – neobrađeno poglavlje riječke povijesti.⁷³ A tu su i članci koji se bave završnicom rata.⁷⁴

III.

Hrvatska literatura o dijelu Drugoga svjetskog rata u Rijeci i na riječkome području, može se reći, upravo je obilna. Dio je uobičajenoga, slavljeničkog tona, mahom objavljen u dijelu razdoblja punoga revolucionarnog nadahnuća i opredjeljenja, što je karakteristika dijela te literature uglavnom do početka 90-ih godina XX. stoljeća. Iako je i ranije bilo tekstova koji su na pomalo drugačiji način prikazivali zbivanja, u 90-im god. se donekle mijenja taj odnos prema povijesti ovoga kraja od 1943. do 1945. godine. Naime, s pravom se naglašava rodoljubno, domoljubno opredjeljenje apsolutne većine stanovnika Rijeke i riječkoga područja protiv stranih okupatora iz Italije i Njemačke, kao i njihovih hrvatskih kvislinga (ustaša), srpskih (mihailovićevskih, ljotičevskih i dr.).

68 A. Giron, P. Strčić, *Poglavnikovom vojnom uredu*, n. dj.; Antun GIRON, *Ustaše o Rijeci i Sušaku (Rujan 1943)*, Dometi, XI, 3-4-5, Rijeka, 1980, str. 45-48.

69 Dušan BIBER, *Tito - Churchill, strogo tajno*, Zagreb, Beograd, 1981.

70 Usp. npr. *Prilozi za povijest Rijeke i Opatije. Savjetovanje u povodu 40. obljetnice oslobođenja Rijeke i Istre i pobjede nad fašizmom*, posebni otisak iz Dometi, 1-2-3, Rijeka, Opatija, 1985; A. Giron, *Riječka bitka*, n. dj.; Vitomir GRBAC, *Oslobođenje Hrvatskog primorje 1945. godine*, Dometi, VIII, 5-6-7, Rijeka, 1975, str. 35-39.

71 Franz SCHRAML, *Hrvatsko ratište. Njemačko-hrvatske legijske divizije -369., 373., 392. pješ. div. (hrv.) - njihove izobrazbene i doknadne izobrazbene postrojbe, s 23 karte i skice i 46 fotografija*, Zaprešić, 1993.

72 Vinko ANTIĆ, *Oslobođenje Hrvatskog primorja, Rijeke i Istre*, Pomorski vjesnik, 3, Rijeka, 1963.

73 Antun GIRON, Petar STRČIĆ, *Zaobići Ingridstellung. Riječko područje u završnici Drugoga svjetskog rata*, Rijeka, 1995. Isto je djelo objavljeno i u časopisu *Rijeka*, II, 1-2, Rijeka, 1995.

74 Petar STRČIĆ, *Dokumenti o bitki za Rijeku 1945. godine*, Dometi, III, 3-4, Rijeka, 1970, str. 97-118; Vidi i Antun GIRON, *Bitka za Rijeku. Završne operacije IV armije Jugoslavenske narodne armije 1945. godine*, Dometi, III, 3-4, Rijeka, 1970, str. 89-96.

No, npr., nema cjelovitih sadržaja, pa tako ni sinteza o onome što je napose poticalo puk riječkoga područja na masovno sudjelovanje u antifašističkome NOP-u, a to je osobito vladavina fašističke Kraljevine Italije u međuraću i u prvim godinama Drugoga svjetskog rata, o čemu ima priloga o istoj situaciji u Istri.⁷⁵ Gotovo i nema radova u nas o sudjelovanju stanovnika ovoga kraja ili porijeklom iz njega u angloameričkim ili drugim antifašističkim vojskama. Ranije se, a još uvijek i danas, ne pridaje potrebna veća pozornost apsolutnome većinskom sudjelovanju katoličkih svećenika hrvatske narodnosti ovoga područja u NOP-u neposredno ili suradnji s njime. Također, manje se pridaje pažnja sudjelovanju, iako marginalnijem, pojedinaca i skupina u redovima ustaša i četnika, fašista i nacista, no, pojavila se prva studija o ljudima iz riječkoga područja u ustaškoj jedinici koja se nalazila u okviru njemačke vojske prigodom znamenitih borbi kod Staljingrada.⁷⁶ Isto tako, nedovoljno su obrađena zatočeništva ljudi u konclogorima fašističke Italije i nacističke Njemačke, kao i u logorima smrti NDH, ali, ipak, ima i knjiga o mučeništvu.⁷⁷ Potrebno bi bilo pridati više pozornosti istaknutim ličnostima koje su dale živote u borbi protiv okupatora i kvislinga ili su preživjeli pa preminuli poslije rata, a neki su živi i danas u veoma visokim godinama života.

Nadamo se da će ovaj prvi prilog takve vrste biti poticajan i autorici i drugima za dodatnu razradu teme.

---

75 Usp. osobito sintezu: Darko DUKOVSKI, *Fašizam u Istri 1918. -1943.*, Pula, 1918.

76 Luka NEKIĆ (Rijeka), *Vjekoslav Vičević i hrvatska zrakoplovna legija NDH na istočnome bojištu 1941. -1945.*, Rijeka, XII, 1, Rijeka, 2007.

77 Lj. A. Maračić, n. dj.

ZUSAMMENFASSUNG
DIE KROATISCHE LITERATUR ÜBER DIE GESCHICHTE
DER STADT RIJEKA VON 1943 BIS 1945

Maja POLIĆ, prof.

In diesem Bericht bringen wir einen Überblick der Geschichte des Zweiten Weltkrieges, genauer des Zeitraums nach der Kapitulation des Königreichs Italien im Jahre 1943 bis zum Jahre 1945, mit einem Rückblick auf die Literatur, die in Völlständigkeit oder nur in einigen Segmenten die genannte Periode bearbeitet. Damals befand sich die Stadt Rijeka - das Gebiet auf der rechten Seite des Rječina Flusses – mit ihrer weiteren Umgebung in den Händen der deutschen national-sozialistischen Okkupanten. Es wird auf die damaligen Schlüsselereignisse verwiesen. Wegen der spezifischen geschichtlichen Entwicklung und der Periode der Herrschaft der itallienischen faschistischen Okkupanten wurde auch eine Übersicht der politischen Situation in der Vorkriegszeit auf diesem Gebiet gegeben.

RIASSUNTO

LA LETTERATURA STORICA CROATA SU FIUME DAL 1943 AL 1945

Maja POLIĆ, prof.

Questo contributo offre un compendio della storia di Fiume/Rijeka nella Seconda guerra mondiale, in particolare dal 1943 quando si arrivò alla capitolazione dell'Italia, al 1945, attraverso la letteratura storica che abbraccia questo periodo nella sua totalità o in alcuni suoi segmenti specifici. L'autrice si sofferma sui fenomeni e sugli eventi chiave di quel periodo, ma offre anche un affresco sullo specifico periodo antecedente, caratterizzato dall'amministrazione e dall'occupazione fascista italiana.